

Uniatismul în viziunea Părintelui Profesor academician Dumitru Stăniloae

Pr. Lect. Dr. Ion VICOVAN

Generalități

Anul acesta, 2003, se împlinesc 100 de ani de la nașterea celui mai mare teolog român, Părintele Profesor Academician Dumitru Stăniloae. Cu acest prilej, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 18-19 iunie 2003, a hotărât, ca la nivel de patriarhie, să se desfășoare manifestări culturale care să marcheze acest eveniment.

Fără îndoială că această inițiativă este laudabilă și, în același timp, firească. Biserica, prin învățătura ei, ne povătuiește și ne îndeamnă a ne pomeni înaintașii, a ne ruga pentru ei, a face ca „pomenirea lor să fie din neam în neam”. Însă pentru noi, profesorii și studenții Facultății de Teologie Ortodoxă din Iași, acest eveniment reprezintă mai mult decât o simplă aniversare, reprezintă un eveniment de suflet, deoarece Facultatea noastră, la propunerea Arhipăstorului din Moldova, Înalț Prea Sfințitul Părinte Mitropolit Daniel, ucenic al Părintelui Stăniloae, și cu aprobarea atât a Senatului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cât și a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, a primit numele acestui mare teolog, cunoscut și recunoscut atât în țară, cât și peste hotare, atât în lumea ortodoxă, cât și în lumea catolică, protestantă și neoprotestantă¹.

Despre viața și activitatea sa s-a scris și se va scrie încă foarte mult, și pe bună dreptate. Amintim aici doar volumul omagial *Prinos de cinstire*, apărut la Sibiu în anul 1993, cu prilejul împlinirii, de către Părintele Stăniloae, a 90 de ani de viață².

---

¹ Dacă în trecut teologia Părintelui Stăniloae era cunoscută mai mult în Bisericile istorice, în ultima vreme ea este studiată și în lumea neoprotestantă. Amintim în acest sens una dintre ultimele teze de doctorat scrisă de un baptist despre teologia Părintelui Stăniloae: Emil Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Ed. Institutului Biblic „Emanuel”, Oradea, 1999, 509 p.

² Titlul lucrării este *Persoană și comuniune – prinos de cinstire preotului profesor academician Dumitru Stăniloae, 1903-1993*, tipărit cu binecuvântarea I.P.S. Dr. Antonie Plămădeală, Mitropolitul Transilvaniei, Editura și tiparul Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993.

În acest volum, după cum este și firesc, este trecută toată bibliografia sa. Este impresionantă, și nu numai prin mulțimea titlurilor³, ele întinzându-se pe parcursul mai multor zeci de pagini, ci și prin diversitatea, precum și prin contribuția remarcabilă în diferite domenii ale teologiei.

Întâi de toate însă, dorim să precizăm faptul că Părintele Stăniloae, înainte de a deveni, așa cum și este cunoscut și renumit, un mare dogmatist, a fost, și îndrăznim să afirmăm că va rămâne, și un mare istoric chiar și doctoratul în teologie și l-a luat tot cu o temă de istorie. Lucrarea sa de doctorat, apărută la Cernăuți, în 1929, se intitulează: *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*.

Preocupările sale istorice sunt numeroase și diverse, însă tema care revine cel mai adesea în opera sa este cea a uniaticismului.

De aceea, în studiul de față vom prezenta, lucrările sale pe această temă, precum și punctul său de vedere.

Lucrările Părintelui Stăniloae în problema uniaticismului

După cum afirmam și mai sus, Părintele Stăniloae a fost preocupat în mod deosebit de problema uniaticismului, întrucât această a afectat (și afectează) atât unitatea credinței, cât și a ființei poporului român. Din multitudinea lucrărilor sale pe această temă amintim:

- „Căile uniaticiei”, în TR, nr. 52/1934;
- „Metoda uniatică: minciuna și injuria personală”, în TR, nr. 53/1934;
- „Iezuiții, dascălii uniaticiei”, în TR, nr. 7/1935;
- „Papagalii iezuiților”, în TR, nr. 11/1935;
- „Unificarea religioasă”, în TR, nr. 4/1936;
- „Pentru o mai strânsă unitate spirituală”, în TR, nr. 1/1937;
- „Mobilizarea uniaticiei la luptă”, în TR, nr. 4/1937;
- „Ni se înstrăinează o parte din neam”, în TR, nr. 22/1937;
- „Biserica și unitatea poporului”, în TR, nr. 10/1941;
- „Unitate în noi între noi”, în TR, nr. 47/1943;
- „Silviu Dragomir, cronicarul suferințelor ardelenilor”, în TR, nr. 12/1944;
- „Din urmările Edictului de toleranță în ținutul Hategului”, în vol. „Fraților Alexandru și Ioan I. Lapedatu”, București, 1936;
- „Din urmările Edictului de toleranță în ținutul Făgărașului”, în vol. omagial dedicat lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 ani, București, 1943;
- „Întoarcerea fraților”, în GB, nr. 10/1948;
- „Restaurarea unității strămoșești”, în GB, nr. 5/1949;
- „Reîntregirea Bisericii strămoșești”, în GB, nr. 6/1950;
- „Sporuri duhovnicești sub păstorirea I.P.S. Patriarh Justinian”, în BOR, nr. 3-6/1951;

³ Ea cuprinde aproximativ 900 de titluri. La acestea se adaugă interviurile în presă, la radio și televiziune. Bibliografia sa este cuprinsă între paginile 17-67.

- „Lupta și drama lui Inocențiu Klein”, în BOR, nr. 9-10/1968;
- „Problema uniaticismului în perspectivă ecumenică”, în MA, nr. 4-6/1969 (publicat și în Ortodoxia, nr. 4/1969);
- „Problema uniaticismului în discuția grupului de teologi ortodocși întruniți de secretariatul comisiei pentru Credință și Constituție”, în BOR, an LXXXVII, 1969;
- „Uniaticismul din Transilvania, opera unei întreite silnicii”, în BOR, nr. 3-4/1969⁴;
- „Uniaticismul din Transilvania – încercare de dezmembrare a poporului român”, București, 1973;
- „Patriarhii uniți și alegerea papei”, în O., nr. 1/1974;
- „Rolul Ortodoxiei în formarea și păstrarea ființei poporului român și a unității naționale”, în O., nr. 4/1978;
- „L’uniaticisme en Transylvanie: Un phénomène définitivement disparu”, în ROC, nr. 1/1982;
- „On uniaticism”, în ROC, an XX, 1991;
- „Apel la unitate”, în „Vestitorul Ortodoxiei românești”, nr. 2/1990.

Uniaticismul în viziunea Părintelui Stăniloae

Cauzele uniației: „întreita silnicie”

Înainte de toate, autorul arată că, „spre deosebire de toate religiile și de toate confesiunile creștine, uniaticismul nu s-a născut dintr-o aderare a unor mase de oameni la o concepție religioasă deosebită de cea care au avut-o înainte..., ci el a fost rezultatul unei îndelungate acțiuni de violentare a conștiinței religioase a poporului român din Transilvania”⁵.

Această constatare o făcuse mai înainte și marele istoric al neamului și al Bisericii, Nicolae Iorga, care afirmase că: „Biserica unită era o creație artificială, nu pornise dintr-o convingere”⁶. La acest „compromis artificial și hibrid” s-a ajuns în urma „unei întreite silnicii”, ceea ce a făcut ca uniaticismul să poarte „pecetea silniciei religioase”.

Cu alte cuvinte, după părerea Părintelui Stăniloae, uniaticismul din Transilvania a apărut ca urmare a „unei întreite silnicii”:

⁴ Această lucrare este, de fapt, introducerea la lucrarea cu titlu similar, *Uniaticismul din Transilvania – încercare de dezmembrare a poporului român*, București, 1973.

⁵ Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – opera unei întreite silnicii*, în BOR, nr. 3-4/1969, p. 355 și idem, *Uniaticismul din Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român*, București, 1973, p. 11. Definiția uniaticismului este aceeași și ea este valabilă pentru toate țările unde s-a înfăptuit el, indiferent că este vorba de Ucraina, de România etc. însă Părintele Stăniloae a fost preocupat, în mod exclusiv, de uniaticismul românesc, din Transilvania.

⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, Buc., 1915, vol. I, p. 347 la Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – încercare...*, p. 11.

1. *Silnicia unei asuprairi sociale și economice*

La apariția uniaticismului, românii din Transilvania se aflau sub regimul legilor cunoscute sub numele de *Approbatæ Constitutiones*. Aceste legi, adoptate în 1653, între altele, prevedeau: „Românii să fie ținuți în robie deplină și perpetuă, ei fiind în țară numai tolerați, până când va plăcea principelui și proprietarilor de pământ, având să plătească acestora toate dările și prestându-le robotă”⁷.

Nici statutul preoților nu era mai bun decât al păstoritorilor. Iată ce scria, referitor la aceasta, un iezuit silezian, pe la 1701: „Preoții sau parohii se socoteau printre iobagi, care nume indică servajul: în ce privește contribuțiile, transporturile, încasarea dărilor, precum și a altor sarcini angarale și servituti, nu se făcea nici o deosebire între ei și laici, fiind supuși și ei robiei”⁸.

După cum din punct de vedere etnic românii erau considerați și tratați ca iobagi și tolerați, iar nu ca o națiune cu drepturi egale cu „cele trei națiuni”(unguri, sași și secui), tot așa și din punct de vedere confesional erau discriminați, credința lor, ortodoxă fiind tratată ca o credință tolerată, nefiind socotită alături de celelalte religii recunoscute sau recepte (catolicismul, luteranismul, calvinismul și unitarianismul).

Apăsarea românilor din Transilvania s-a accentuat în urma ocupării acesteia de către austrieci, în 1687, trebuind să contribuie consistent chiar la cheltuielile cauzate de războiul austro-turc. După această dată, Dieta Transilvaniei a impus preoților români dări speciale, asemenea negustorilor și laicilor înstăriți, în timp ce preoții religiilor recepte, deși aveau sesii și salarii mari, erau scutiți. Din darea de un milion de florini a Transilvaniei, cea mai mare parte o suportau preoții români⁹.

Evident că această apăsare s-a făcut în mod intenționat pentru a-i determina pe preoții români să accepte unirea cu Roma, oferindu-le în schimb „privileghiomuri” egale cu ale preoților celorlalte religii recunoscute, sperând totodată ca prin ei să poată atrage la uniatic pe toți românii din Transilvania. Că unirea unei părți a preoților – ca și a credincioșilor – din Transilvania a fost motivată de un scop exclusiv material, avea s-o afirme foarte limpede ceva mai târziu Inocențiu Klein: „Eu și clerul meu m-am unit sub condiția de a obține acele beneficii și foloase, de care se bucură romano-catolicii; altminteri, dacă nu ni se dau, ne-am face chiar și turci”¹⁰.

⁷ *Approbatæ Constitutiones, partea I, titlul I și partea III, titlul III, art. 2* la Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – încercare...*, p. 12.

⁸ Aceste informații au fost făcute de iezuitul silezian Andrei Freyberger și ele se găsesc în lucrarea *Historica relatio unionis Vallachicæ cum Romana Ecclesia factæ anno 1701 eorumque quæ in hoc unionis negotio subsecuta sunt usque ad novembrem 1702*. Manuscris în arhiva provincială a Moraviei, din Brno, Cerroni, II, 5; la Prof. Dr. Mihail Dan, *În jurul unirii cu Roma*, în MB, VIII (1958), nr. 7-9, p. 303 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – încercare...*, p. 12.

⁹ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – încercare...*

¹⁰ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 5, la Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – încercare...*

Faptul că unirea care s-a făcut la 1701 nu era una reală, adevărată, o cunoșteau și iezuiții. Semnificativă în acest sens este afirmația pe care a făcut-o unul dintre autorii uniației, iezuitul Gabriel Kapi, în scrisoarea către cardinalul Kollonich: „Căci românului, care n-are aplecare spre această unire și care speră oarecare comoditate materială din simularea unirii cu păstrarea schismei, nicio dată nu-l voi crede că va fi cu adevărat unit, oricât s-ar jura că are să fie”¹¹.

2. *Silnicia administrativ-militară a Imperiului Habsburgic*

Prezența în Transilvania a celor patru religii recepte nu oferea Imperiului Habsburgic suficientă siguranță politică. Și cum convertirea masivă a protestanților din Transilvania la catolicism nu era posibilă, autoritățile austriece, în strânsă legătură cu iezuiții, s-au orientat spre credincioșii ortodocși români, care, pe de o parte erau majoritari, iar pe de alta, confesional, după cum am văzut, nu erau recunoscuți.

Primul pas pe care l-au făcut în vederea convertirii românilor a fost memoriul din septembrie 1697, „după definitivarea stăpânirii Austriei asupra Transilvaniei”, prin care iezuiții cereau împăratului să facă un apel către preoții ortodocși pentru a îmbrățișa catolicismul, oferindu-le, în schimb, o serie de privilegii. Așa se explică rezoluția împăratului din 14 aprilie 1698, prin care le promitea drepturi și privilegii¹². De aceea, pe bună dreptate, Părintele Stăniloae subliniază: „Deci nu predica superiorității catolicismului a stat la baza uniatismului, ci promisiunea unei mai bune stări economice și sociale pentru preoții români... Uniatismul se dovedește și prin aceasta a fi fost o creație politică. Catolicismul nu se angaja într-o operă de convertire, pentru că n-avea încredere în succesul ei”. Și, spune mai departe Părintele Stăniloae: „Odată ce nu s-a găsit necesar să se câștige ortodocșii români cu un nou catehism, nu s-a recurs nici la predicatori, ci s-a dat chestiunea pe mâna comandantului militar pentru ca preoții ortodocși care nu se vor lăsa convinși de argumentul privilegiilor, să fie convinși cu argumente militare”¹³.

3. *Silnicia iezuiților și a vârfulor clerului unit*

Cei care au inițiat acțiunea de atragere la uniație au fost iezuiții. După crearea Bisericii unite, aceasta s-a menținut de către „vârful clerului unit”. Și acest lucru a fost posibil, în viziunea Părintelui Stăniloae, deoarece, Biserica Romano-Catolică avea ca punct de doctrină învățătura potrivit căreia „de libertate are drept să se bucure numai adevărul, adică învățătura catolică”, în timp ce celelalte doctrine „n-au dreptul la libertate”, ele putând fi „cel mult tolerate de fapt, dar nu

¹¹ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis*, vol. I, în *Oeniponte*, 1885, p. 266 la *ibidem*.

¹² Iată un fragment din această rezoluție: „Aceia dintre preoții români de rit grec, care, păstrându-și ritul, se vor bucura de privilegiile preoților catolici; iar aceia dintre ei care socotesc că nu pot face numita mărturisire sau se vor uni cu una din celelalte religii recepte, ori vor rămâne în statul religiei în care se află acum, se vor bucura de privilegiile religiei pentru care se vor declara sau vor fi considerați în starea și dreptul religiei în care trăiesc acum” (cf. *ibidem*, p. 13).

¹³ *Ibidem*, p. 13-14.

de drept, adică atunci când Biserica Catolică nu are mijloace să le stârpească sau atunci când nu-i stă la dispoziție armata unui stat catolic¹⁴. După același autor, „simbolul concentrat al celor trei silnicii ni-l oferă strânsa colaborare dintre ofițerii austrieci, iezuiți, iar mai târziu vârful unite, și agenții fiscali¹⁵.”

Înfăptuirea Bisericii unite

După cum era și firesc, Părintele Stăniloae insistă asupra „documentelor” pe care istoricii iezuiți și uniți le-au prezentat pentru a dovedi faptul că unirea a pornit din „inspirație divină” și că ea a fost îmbrățișată de români în mod sincer.

Părintele Stăniloae prezintă mai întâi „primele documente care vorbesc de începutul uniației în Transilvania” (din 1697), arătând că ele sunt false și au fost „plăsmuite ulterior pentru ca pe baza lor să se impună românilor o formă mai catolică a uniației și pentru ca să se arate că inițiativa uniației aparține românilor și e mai veche decât decretul lui Leopold din 14 aprilie și decât vlădica Atanasie¹⁶. Concluzia prezentării și analizei acestor documente este fără echivoc: „... Originalul latin al acestor procese verbale nu există. Cu atât mai puțin există originalul românesc după care ar fi trebuit să se traducă acest original latin¹⁷.”

Apoi prezintă, cu mai multe detalii, actul cunoscut sub numele de „manifestul de unire”, din 7 octombrie 1698, act semnat de 38 de protopopi români care-și manifestau *intenția* de a se uni cu Biserica Romei fără primirea celor patru puncte florentine și „nici măcar cu recunoașterea pontificelui roman, cum cerea împăratul Leopold I¹⁸. Importantă însă este precizarea pe care Părintele Stăniloae o face în continuare, afirmând că „Baranyi a trebuit să se mulțumească cu atâta. Dar și-a rezervat o pagină albă în act pentru a introduce acolo condițiile cerute de șeful său cardinalul Kollonich¹⁹.”

¹⁴ *Ibidem*, p. 16.

¹⁵ *Ibidem*, p. 19. Preoții uniți, când întâmpinau prin sate rezistența credincioșilor ortodocși, apăreau însoțiți de ofițeri și de agenții fiscali sau de slujitorii proprietarilor latifundiarilor pentru a-i aresta sau a le confisca bunurile. Colaborarea dintre „silnicia catolică” și „silnicia Imperiului Habsburgic” s-a accentuat după 1699, când guvernul austriac și conducerea Bisericii Romano-Catolice, văzând că acțiunea misionarilor iezuiți nu poate convinge poporul român la uniație, au hotărât înlocuirea lor cu misionari militari (cf. Prof. Dr. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 307 la *ibidem*).

¹⁶ „Documentele” pe care le prezintă istoricii catolici sau uniți sunt: 1. Trei procese verbale ale unui sinod, în care s-ar fi hotărât acceptarea uniației, pe la începutul anului 1697; 2. O rezoluție de unire din martie 1697, semnată de „episcopul” Teofil; 3. O adresă către cardinalul Kollonich din iunie 1697, semnată de același vlădică Teofil și a 12 protopopi, prin care i se aducea la cunoștință primirea uniației. Evident că autorul dovedește netemeinicia dovezilor prezentate de iezuiți sau uniți, evocând istoricii care s-au ocupat de publicarea actelor respective cu critica de rigoare. Între autori, Părintele Stăniloae enumeră atât străini (N. Nilles, care a publicat textul latin al proceselor verbale), cât și români (Silviu Dragomir, care a cercetat „dulapurile Arhiepiscopiei de Strigoniou” și care a declarat că nu a găsit acolo „nici urmă de existența lor” (cf. *ibidem*, p. 20).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 21.

¹⁹ *Ibidem*.

După cum se știe, și Părintele Stăniloae menționează acest lucru, Dieta din Transilvania, la solicitarea iezuitului Baranyi, în numele preoțimii ardelene, de a-i scuti de impozite, în baza decretului imperial din 14 aprilie 1698 și a hotărârii de a se uni cu Biserica Romei, a răspuns negativ: „preoții români vor continua să plătească impozite chiar dacă și-au schimbat religia”. Mai mult, membrii Dietei, alcătuită în majoritate de calvini și luterani, hotărâsc să se facă o anchetă în satele românești, „ca să se vadă care preot și mireni se declară pentru uniație”, urmând ca rezultatul anchetei să fie prezentat Dietei la prima sesiune din 1699.

Rezultatele anchetei, desfășurate în ianuarie 1699, s-au păstrat în Arhiva de stat a Ungariei²⁰. Din ea aflăm că „o parte redusă a clerului s-a declarat că face ce face și vlădica, credincioșii aproape în întregime au declarat că voiesc să rămână până la moarte în religia în care au fost până acum”²¹. Importantă este precizarea pe care Părintele Stăniloae o face cu privire la modul cum s-a desfășurat ancheta. În afară de faptul că mulți preoți nu s-au prezentat în fața comisiilor de anchetă, la începutul anchetei „se citea rezoluția imperială din 14 aprilie 1698, deci nu un Catehism superior celui ortodox, ci fângăduiala unor privilegii, adică a unei situații economice superioare. Asupra unor preoți ea a avut oarecare influență, prin promisiunile ce li se făceau, dar poporului ea nu-i promitea nimic”²². Însă și mai importantă este sublinierea pe care Părintele Stăniloae o face referitor la preoții care au declarat că îmbrățișează unirea; și pentru aceasta redă afirmația unui asemenea preot, care, de fapt, era concepția comună a tuturor preoților dispuși să accepte uniația: „În care parte vor hotărî popii români a se recipia, rămân și eu cu ei, dar decât să-mi schimb credința, mai bine sunt gata a muri. Totuși fac rugăciuni pentru papa de la Roma”²³.

În ciuda opoziției Dietei transilvane²⁴, ca și a reticenței, dacă nu chiar împotriva, din partea majorității covârșitoare a românilor, împăratul Leopold a dat în

²⁰ Din actele păstrate, ca urmare a anchetei, se constată că, dintre preoți, 29 s-au declarat a fi de partea lui Atanasie, 58 au declarat că rămân în credința veche, iar 27 au făcut o declarație echivocă. Dintre comune, 276 s-au pronunțat că doresc să rămână în legea lor, 2 trec la uniație, iar 20 au răspuns echivoc.

²¹ *Uniatismul din Transilvania – încercare...*, p. 25.

²² *Ibidem*.

²³ Aceasta este declarația pe care o face protopopul Mihai din Călata, județul Cluj (cf. *ibidem*, p. 26).

²⁴ Dieta transilvană a și impus încă din ianuarie 1699 preoților români 4950 florini, după care, în urma diplomei leopoldine, în iulie 1699, a adresat împăratului un protest „mai energetic”, în care arăta că acceptarea de către români a unirii cu Roma nu este reală și sinceră, ci una formală și interesată: „Schimbarea de religie impusă poporului român e departe de a fi spre vreun folos religiei catolice... Privind lucrurile mai în deplină lumină, popii români nu au devenit catolici veritabili sau uniți adevărați, nici prieteni și aderenți ai catolicismului, ci doar niște oameni eliberați de impozite și de iobăgie, hotărâți să lupte împotriva domnilor de pământ..., provocând trecerea sarcinilor suportate de preoți pe umerii celorlalți contribuabili”. Mai amintim faptul că, în urma acestui protest, împăratul Leopold a emis în august 1699 un nou decret către Dietă, prin care amenința cu pedepse aspre pe cei ce împiedică pe români să se unească cu Biserica Romei (cf. *ibidem*).

februarie 1699 întâia diplomă, numită după el, leopoldină, prin care „sanționa unirea românilor cu Roma papală pe baza acceptării întregii doctrine catolice și hotăra să acorde preoților uniți scutirile și privilegiile de care se bucură și preoții catolici”²⁵.

Următorul pas a fost forțarea mitropolitului Atanasie Anghel de a îmbrățișa unirea, altfel aceasta nu avea nici o perspectivă. Textul din 7 octombrie 1698 „nu promitea în fond aproape nimic”, iar preoții români, văzând atitudinea echivocă a mitropolitului lor, șovăiau. Prin urmare, Atanasie a fost chemat la Viena, unde, în urma șantajului pus la cale de iezuiți, în martie 1701 a semnat unirea²⁶, după care a fost rehirotonit²⁷ mai întâi preot, apoi episcop, supus arhiepiscopului ungar de Esztergom²⁸.

1. Urmările înființării Bisericii unite. Urmările asupra creștinilor ortodocși

Înființarea Bisericii unite în mod forțat, așa cum am văzut, a dus la urmări grave atât în noua Biserică, cât și românilor ortodocși. Pentru românii ortodocși din Transilvania au urmat decenii de persecuții neîntrerupte pe care le-au îndurat pentru a plăti voința lor de a rămâne statornici în dreapta credință, în „legea moșilor și strămoșilor” lor. Ele au fost atât de numeroase încât, afirmă Părintele Stăniloae, „ar trebui volume pentru descrierea lor”. Cele mai multe din descrierile acestor suferințe le-a preluat Părintele Stăniloae de la Silviu Dragomir din cunoscuta lucrare *Istoria dezrobirii religioase*. Suferințele îndurate de românii ortodocși au fost de lungă durată, continui și diverse și au culminat cu acțiunile conduse de generalul Nicolae Adolf von Bukow, care a distrus sute de biserici și mănăstiri și a trecut prin forță și viclesug o parte dintre români la uniație, încât unii l-au considerat a fi adevăratul întemeietor al Bisericii unite.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Aceasta a însemnat recunoașterea papei drept cap al Bisericii, a hotărârilor Conciliului de la Trident, „deci toată dogmatica catolică stabilită de acela, desigur fără să aibă Atanasie, în simplitatea lui, habar de ea”; să primească a fi hirotonit din nou, ca să fie „cu adevărat în popie și vlădicie”, să hirotonească din nou pe toți protopopii și preoții săi; să tipărească un nou catehism, retrăgând cărțile tipărite până acum; să asculte pe teolog ca pe „un părinte dătător de sfat” etc. (cf. *ibidem*, p. 26).

²⁷ Aceasta contravenea doctrinei catolice despre validitatea tainelor ortodoxe. Părintele Stăniloae vede în aceasta „începutul biritualismului ce se va practica adeseori în Biserica unită din Transilvania, pentru catolicizarea treptată a uniților, chiar și în privința ritului”. Atanasie a fost hirotonit după ritul catolic, dar va săvârși liturghia după ritul ortodox, putând să o săvârșească și după ritul catolic (cf. *ibidem*, p. 31).

²⁸ Călătoria lui la Viena n-a fost tocmai o invitație de curtoazie. El știa sau bănuia că nu-l așteaptă chiar zile bune. Dovadă că se temea de rezultatul acestei călătorii e faptul că înainte de plecare Atanasie a adunat pe protopopi și o mulțime de preoți pentru a aproba o declarație în favoarea păstrării lui Atanasie în scaun: „Sfinția Sa Mitropolitul nostru Atanasie să-și țină scaunul în pace”, iar „în lucrurile vlădicești, fără știrea soborului, nimeni să n-aibă dreptul a se amesteca dintr-alți mireni sau străini” (cf. *ibidem*, p. 28).

2. Urmări asupra Bisericii unite

Însă tulburări destul de mari s-au petrecut, în mod paradoxal, și în Biserica unită, ceea ce demonstrează, încă o dată, că înființarea ei n-a fost firească, ci forțată, „siluită”. Pentru a arăta tensiunile care au apărut și care au marcat istoria acestei Biserici în decursul existenței ei, Părintele Stăniloae se oprește asupra a trei aspecte grăitoare: 1. Descrie cu lux de amănunte istoria Bisericii unite din vremea lui Inocențiu Micu Klein, care din cauza iezuiților a avut de suferit atât în Transilvania, cât și la Viena, continuând cu lipsurile de tot felul și culminând cu moartea sa în exil, la Roma; 2. Conflictul dintre reprezentanții Școlii Ardelene (Samuil Micu Klein, Gheorghe Șincai și Petru Maior), „continuatori ai liniilor directe ale acțiunii lui Inocențiu Micu Klein, luptători împotriva catolicizării Bisericii unite”, și ierarhii uniți; 3. „Lupta frunzașilor greco-catolici din secolul al XIX-lea pentru independența Bisericii unite și pentru păstrarea caracterului ei strămoșesc”.

În *Istoria Bisericii unite din vremea lui Inocențiu Klein*, acesta, Inocențiu Klein, este numit de Părintele Stăniloae „deschizătorul luptei politice naționale a românilor din Transilvania”, „luptător pentru independența Bisericii strămoșești” și „victimă a alianței habsburgo-catolice”²⁹. Părintele Stăniloae descrie, cu foarte multe amănunte, lupta lui Inocențiu, așa cum s-a desfășurat ea, în timpul „funcționării sale ca episcop” și în vremea „captivității de la Roma”³⁰. Sursa de inspirație a Părintelui Stăniloae cu privire la viața și activitatea lui Inocențiu Klein o reprezintă lucrarea unui teolog unit, Augustin Bunea³¹. Părintele Stăniloae folosește acest izvor pentru a extrage ideile care vor constitui argumente temeinice în susținerea tezelor sale. Ideea principală subliniată de altfel și de Părintele Stăniloae, este aceea că „Inocențiu Micu Klein se folosea de uniție numai ca de un instrument pentru obținerea drepturilor pe seama poporului român”. Tocmai din această afirmație, pe care o făcuse în mod explicit Inocențiu însuși, reiese formalismul și motivația unirii. De aceea, Părintele Stăniloae avea doar să concluzioneze: „Căci nu amenință nimeni că se rupe de o valoare cu care și-a identificat ființa în mod real”; și mai departe zice același că „nu amenință un creștin convins, că se lasă de creștinism, dacă nu i se dau anumite drepturi”. De aici o altă idee-concluzie a Părintelui Stăniloae: „Nici un episcop unit de după Inocențiu Micu Klein n-a mai amenințat cu desfacerea uniției. El făcea aceasta, pentru că se socotea liber sufletește de uniție; el putea aduce uniției această jignire, pentru că nu era

²⁹ *Ibidem*, p. 49.

³⁰ În viziunea Părintelui Stăniloae, lupta lui Inocențiu din perioada captivității sale a avut trei direcții: a. împotriva abuzurilor autorităților habsburgice și pentru drepturile poporului român; b. pentru apărarea titlului și puterii sale de episcop împotriva iezuiților și a guvernului austriac; c. îndemnurile către Biserica unită din Transilvania de a-i sta alături în lupta sa pentru independența ei față de Scaunul papal (cf. *ibidem*, p. 77).

³¹ Este vorba de lucrarea dr. Augustin Bunea, intitulată *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, apărută la Blaj, în 1900.

identificat cu ea”. De altfel, tot clerul unit așa a considerat uniația în timpul lui Inocențiu³².

3. Conflictul dintre fruntașii Școlii Ardelene și ierarhii uniți

Mai întâi Părintele Stăniloae subliniază un lucru mai puțin cunoscut „publicului”, anume că „toți trei – Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior – au fost cei mai hotărâți adversari ai tendințelor de sfărâmare a unității religioase a românilor în credința ortodoxă strămoșească, pentru care motiv au trebuit să părăsească Blajul, unde se afla conducerea fostei Biserici unite, care i-a supus la grele și neîndurate persecuții”³³. Această lipsă de cunoaștere se datorează faptului că operele lor „cele mai multe și mai caracteristice nu au fost publicate, nici în timpul vieții lor, nici zeci de ani după aceea, iar altele, publicate în altă parte decât la Blaj, în vreo ediție veche, erau inaccesibile publicului larg”. Lângă aceste remarci credem că se mai poate adăuga una, anume că uniții au profitat efectiv – dovadă că și-au însușit practicile iezuite – de această lipsă de cunoaștere pentru a le crea o aureolă pe care să o lege în mod direct de Biserica unită. Cu alte cuvinte, Biserica unită ne-a adus mai multă „lumină” prin corifeii ei, scoțându-ne din „întunericul” neștiinței, trecând în mod intenționat cu vederea că „au mai fost și alți intelectuali români înainte și deodată cu ei, care au contribuit în mod important, prin scrisul lor, la trezirea conștiinței noastre naționale, ba au avut o influență chiar mai mare în dezvoltarea culturală a poporului român, datorită faptului că opera lor s-a tipărit în momentul în care și pentru care s-a alcătuit...”³⁴.

Toți trei au intrat în conflict cu episcopul unit Ioan Bob, „care continua linia catolicizantă, din servilism față de Roma papală, inaugurată de episcopul Petru Pavel Aron”. Important de subliniat este și faptul că în această luptă ei nu erau singuri, ci aveau „în această opoziție și o mare parte din cler și exprimau atitudinea generală a poporului unit”³⁵.

Pentru ca teza susținută de Părintele Stăniloae să aibă mai multă tărie, acesta citează din înșiși autorii uniți. De pildă, citează din A. Papiu Ilarian: „Era pe

³² *Ibidem*, p. 51-52. La sinodul din 1744, din ajunul plecării sale la Viena, Inocențiu „recunoaște în fața sinodului că a folosit metoda amenințării cu desfacerea uniației, că uniația pentru el era numai o obligație asumată printr-un contract de una din părți, în schimbul obligației celeilalte părți de a-și împlini și ea angajamentele ei; și că deci atunci când o parte nu-și împlinește obligațiile ei, cealaltă este în drept să denunțe și ea pe ale sale” (cf. *ibidem*, p. 59).

³³ *Ibidem*, p. 105. În textul citat se vorbește de „fosta Biserică unită”, deoarece în momentul în care apărea lucrarea Părintelui Stăniloae (1973), această Biserică fusese deja desființată, după cum se știe, încă din 1948.

³⁴ *Ibidem*, p. 106. Elocvent în acest sens este fragmentul pe care-l redă Părintele Stăniloae din Al. Odobescu, cel care pregătise un discurs la Academie despre Gheorghe Șincai, discurs pe care Odobescu l-a citit înainte de prezentare. La afirmația că „înainte de cei trei fruntași ai Școlii Ardelene, în Principatele Române domnea, în cursul epocii fanariote, un întuneric total”, Odobescu i-a atras atenția lui Papiu Ilarian că au existat și înainte de reprezentanții Școlii Ardelene o mulțime de „oameni mari, demni de a figura pe o treaptă alăturată cu a Maiorilor, a Kleinilor, a Șincailor” (cf. *ibidem*, p. 106-107).

³⁵ *Ibidem*, p. 109.

atunci episcop la Blaj Ioan Bob, Șincai, ca și Klein și Maior, bărbați superiori, cu atât mai puțin puteau să stea bine cu Bob, că pe când acesta cerca a vârf în Biserica română inovațiuni latine, ei apărau cu însufletire vechile datine ale Bisericii Orientale. Încă de pe la 1792, dacă nu mai înainte, începuse a se forma în cler o opoziție serioasă față de administrația episcopului³⁶.

Samuil Micu (1745-1806)³⁷, nepotul lui Inocențiu Micu, la intervențiile episcopului unit Ioan Bob, a fost închis în mănăstirea din Blaj, neavând voie să părăsească orașul (domiciliu forțat). După repetate intervenții, în 1803, a obținut un post de revizor la tipografia universității din Buda și permisiunea de a părăsi Blajul. Aici s-a dedicat scrisului și adunării de documente până în 1806, când „slăbit de atâtea hărțuiri și mizerii, se stinse din viață”³⁸.

Gheorghe Șincai (1753/1754-1816), ca și Samuil Micu, a fost acuzat de „idei revoluționare”³⁹, atrăgându-și dușmănia episcopului Ioan Bob, pentru că, alături de ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene, „se opuneau inovațiilor lui catolicizante și apărau cu însufletire vechile datini ale Bisericii Orientale”. În urma intrigilor episcopului unit, Gheorghe Șincai a fost destituit din postul de director al școlilor confesionale și închis, iar casa și pământul confiscate. După ce autoritățile civile s-au convins de nevinovăția lui, a fost eliberat, a fost despăgubit parțial de ceea ce i se luase, fiind nevoit să-și caute un loc de muncă, ceea ce n-a reușit. Dificultăți nenumărate a avut și cu lucrările sale, nereușind să le tipărească. Ultima mențiune despre el datează din anul 1814, când a făcut demersurile necesare în vederea tipăririi *Cronicii*. Până în 1966 nu s-a știut nici locul, nici timpul morții lui. În acel an s-a descoperit că, „părăsit de toți, se retrăsese la elevii săi, comiții Vass, în satul Șinea, de lângă Kassau, unde a murit la 2 noiembrie 1816”⁴⁰.

Petru Maior (1754-1821), cel de-al treilea reprezentant al Școlii Ardelene, „a făcut aceeași opoziție tendințelor de catolicizare ale Blajului și de aceea a suferit și el persecuții”⁴¹. După ce a funcționat mai întâi ca profesor la Blaj, după 4 ani a fost nevoit să activeze ca protopop la Reghin, unde a avut relații foarte bune cu ortodocșii, făcând parte din grupul celor care au inițiat, la 1798, refacerea unității bisericești a românilor din Transilvania, ceea ce i-a atras dușmănia episcopului

³⁶ Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai de Șinca*, București, 1869, p. 15 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniaticismul din Transilvania – încercare...*, p. 109.

³⁷ Câteva date despre viața și opera lui Samuil Micu se pot afla la Lucian Predescu, *Enciclopedia României-Cugetarea*, Ed. Saeculum-Vestala, Buc., 1999, p. 201.

³⁸ *Ibidem*, p. 112-113.

³⁹ Ca urmare a instaurării regimului autocratic în Austria, după moartea lui Iosif al II-lea, în 1790, românii ardeleni au înaintat în anul următor Dietei din Cluj cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum*, prin care cereau drepturi și pe seama poporului român. La acest memoriu, un istoric sas, Eder, a răspuns foarte critic, respingând toate solicitările românilor, ceea ce l-a determinat pe Gheorghe Șincai să dea o replică foarte „energică”, însă care, din păcate, n-a putut fi publicată, atrăgându-și în schimb „dușmănia autorităților”, care l-au considerat ca fiind revoluționar (cf. *ibidem*, p. 120).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 123.

⁴¹ *Ibidem*, p. 129.

unit Ioan Bob. Pentru ideile sale, nu i-au fost publicate lucrările, în special *Procanonul*, dar și alte opere⁴².

Motivul persecutării reprezentanților Școlii Ardelene de către episcopul unit Ioan Bob a fost acela că ei luptau pentru menținerea învățaturii ortodoxe de către uniți, în ciuda presiunilor din partea Bisericii Catolice „de a îngloba Biserica unită în sânul catolicismului din punct de vedere dogmatic, canonic și liturgic”⁴³. În scrierile lor, reprezentanții Școlii Ardelene aduc argumente împotriva primatului papal și „dovezi din istoria bisericească despre originile și ambițiile politice ale acestui primat”. De pildă, Samuil Micu afirmă că Biserica este infailibilă numai în chestiuni de credință, nu și în chestiuni politice sau de altă natură. „Glasul Bisericii – afirmă Samuil Micu – sunt hotărârile Sinoadelor Ecumenice, din care ultimul s-a ținut în sec. al VIII-lea. Hotărârile lor sunt obligatorii pentru toți membrii Bisericii, deci și pentru papii de la Roma”⁴⁴. În combaterea primatului papal, Samuil Micu demonstrează că Mântuitorul „tuturor apostolilor asemenea putere a dat”, aducând dovezi din Noul Testament: Sinodul apostolic din Ierusalim, mustrea lui Petru de către Pavel, trimiterea lui Petru și a lui Ioan în Samaria de către ceilalți apostoli etc.⁴⁵. Admite, ca și teologii ortodocși, numai un primat de onoare. Ca și ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene, Samuil Micu se referă, împărțind punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe, la schisma de la 1054, la cele patru puncte florentine ș.a. Gheorghe Șincai are cuvinte foarte dure la adresa catolicismului atunci când se referă la cauzele și timpul apariției protestantismului, afirmând, între altele, că „Dumnezeu a certat mândria Bisericii Romei prin mădularele ei, adică prin protestanți...”⁴⁶. Petru Maior, mai cu seamă în lucrarea *Istoria Bisericii Românilor*, apără „vechile orânduiri ale Bisericii românești dinainte de unire”, cum ar fi: dreptul preoților de a săvârși taina mirului, drepturile tradiționale ale protopopilor din Transilvania, având „dreptul să aleagă și să destituie un episcop fără nici un amestec din afară” și atribuția „să supravegheze pe preoți să nu introducă obiceiuri papistășești în săvârșirea liturghiei”⁴⁷ ș.a.

4. Lupta fruntașilor greco-catolici din sec. al XIX-lea pentru independența Bisericii unite și pentru păstrarea caracterului ei strămoșesc

Deși fruntașii uniți ardeleni, care au pregătit, împreună cu fruntașii ortodocși, Revoluția de la 1848⁴⁸, n-au fost teologi și istorici erudiți ai Bisericii, ca reprezentanții Școlii Ardelene, ei sunt pe firul acelora prin ideile și idealurile

⁴² Este vorba de *Istoria pentru începutul românilor în Dacia și Istoria Bisericii românilor*.

⁴³ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 129.

⁴⁴ Dr. N. Mladin, Pr. I. Vlad, Dr. Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain-teologul. Viata, opera și concepția lui teologică* (fără editură și an), p. 87 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 117.

⁴⁵ Dr. N. Mladin și colectivul, *op. cit.*, p. 89-90 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*.

⁴⁶ Gheorghe Șincai, *Cronica*, an 1514 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 124.

⁴⁷ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor în Dachia* (fără editură și an), p. 291 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 141-142.

⁴⁸ Părintele Stăniloae se referă la Simeon Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Al. Papiu Laurian, Gheorghe Baritiu și Niculae Densușianu.

religioase și mai cu seamă naționale. Evident, necunoscând teologia, ei nu mai aduc argumente teologice noi împotriva primatului papal și nici exemple din istoria bisericească pe această linie, ci, poate mai important, „ei privesc chestiunea exclusiv din punctul de vedere al răului pe care îl reprezenta unirea de la 1700 cu Roma papală pentru unitatea poporului român și pentru independența Bisericii românești din Transilvania, ei biciuiau tot așa de energic opera de catolicizare a Blajului ca și fruntașii Școlii Ardelene...”⁴⁹.

Extinderea și catolicizarea continuă a uniției

Aceasta este o altă idee importantă în viziunea Părintelui Stăniloae despre uniaticism. El subliniază adevăratele intenții ale întemeietorilor acestei Biserici, anume extinderea, și concomitent, catolicizarea Bisericii unite și, fără îndoială, deznaționalizarea românilor care îmbrățișau unirea. În acest sens, Părintele Stăniloae dă câteva date foarte precise. De pildă, în vremea papei Pius al IX-lea (1846-1878) „se vorbea pe față că Biserica Romano-Catolică urmărește latinizarea Orientului”, lucru „divulgat cu sinceritate”, pe la 1850, de mitropolitul unit Sterca Șuluțiu⁵⁰. Aceste acțiuni comune au fost atât de numeroase și concomitente în mai multe părți ale Transilvaniei și Banatului, încât „nu se pot reconstitui precis împrejurările în care o mulțime de comune ortodoxe au fost silite să treacă la uniatic în prima jumătate a secolului al XIX-lea și nici o listă completă a lor”⁵¹. O parte din această acțiune se cunoaște datorită studiilor lui Gheorghe Ciuhandu, de la care și Părintele Stăniloae preia o serie de date. Astfel, el arată că, în Transilvania, în timpul episcopilor ortodocși Ghedeon Nichitici (1784-1788) și Gherasim Adamovici (1789-1796), ca și în timpul sedisvacanței de 14 ani (1796-1810), „episcopul de Blaj, Ioan Bob a mai răpit 44 de comune ortodoxe, iar în timpul episcopului ortodox Vasile Moga, același Bob a mai răpit până la moartea sa (1830) 92 de comune”. Succesorul său, Ioan Lemeny a „mai răpit în timpul lui Vasile Moga 32 de comune ortodoxe”. Astfel, dacă în vremea lui Bukow uniții reprezentau numai a cincea parte față de ortodocși, în 1912, față de numărul de 1.858.942 de ortodocși, numărul uniților era de 1.259.019⁵². Paralel cu acțiunea de extindere a uniției, după cum am spus, se intensifica și procesul de catolicizare. Mai întâi a fost desființată organizarea sinodală, apoi s-a continuat cu introducerea dreptului canonic catolic, de către episcopii Ioan Bob și Ioan Lemeny, culminând cu introducerea, de către mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu (1855-1867), „în școlile populare și în masele largi de credincioși” a unui catehism „în care identifică total credința Bisericii unite cu credința Bisericii Romano-Catolice, înlocuind catehismul lui Gheorghe Șincai, care fusese în uz până atunci și care nu avea nici o dogmă catolică”. De aceea, pe bună dreptate, Părintele Stăniloae

⁴⁹ Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 143.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 156.

⁵¹ *Ibidem*, p. 157.

⁵² Un om al Bisericii, *Românii ortodocși și uniții români*, Sibiu, 1922 la Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, 157-158.

precizează că „până atunci catolicizarea credinței se făcuse numai în pătura ierarhiei și a teologilor, iar acum se încearcă să se introducă în popor”⁵³.

„Pasul catolicizării dogmatice complete a Bisericii unite” l-a făcut mitropolitul Ioan Vancea (1868-1892), prin așa-numitele „concilii provinciale” din 1872 și 1882, mai cu seamă privitoare la primatul și infailibilitatea papală, ca urmare a hotărârilor Conciliului I Vatican (din 1870). De aceea, pe bună dreptate avea să scrie mai târziu Alexandru Vaida Voievod: „Biserica unită de astăzi de mult nu mai este Biserica unită, precum a înțeles-o Atanasie și preoții săi. Moravuri, ceremonial, apucături străine catolice au fost contramandate cu încetul în Biserica unită de rit oriental. Suntem de mult pe cale de a deveni cu totul papistași”⁵⁴.

Câteva răspunsuri ale Părintelui Stăniloae la atacurile uniților, până la 1948

Părintele Stăniloae a fost statornic preocupat de problema uniației, în vederea elucidării ei atât din perspectivă istorică, cât și dogmatică. Din mulțimea de articole pe această temă, majoritatea publicate în ziarul *Telegraful Român*, al cărui redactor a fost, în perioada ianuarie 1934 – mai 1945, am selectat doar câteva pentru a demonstra că atât politica Bisericii Romano-Catolice ca și cea a Bisericii Greco-Catolice, cât și mijloacele de înfăptuire a uniației au fost mereu aceleași.

1. *Uniația națională*⁵⁵

În mai multe numere din ziarul oficial al uniților, „Unirea”, ca și în „Curentul”, au apărut fel de fel de articole⁵⁶, bineînțeles negative, la adresa Bisericii Ortodoxe. Foarte mult spațiu acordă Părintele Stăniloae pentru a răspunde la o serie de acuzații aduse de uniți pe marginea lucrării lui Onisifor Ghibu, lucrare intitulată *Acțiunea catolicismului unghuresc și a sfântului scaun în România întregită*, o carte bine alcătuită și documentată, cu peste 1000 de pagini. În această lucrare „se dovedește cu documente de fundație și cu alte acte din trecutul averilor deținute de statul catolic, că aceste averi au fost ale statului ungar și deci de drept sunt acum ale statului român. Statul catolic și le-a însușit prin uzurpație”⁵⁷. Evident că afirmații de felul acesta nu conveneau nicidecum catolicilor și uniților, motiv pentru care au venit cu alte acuzații, firește nefondate, pentru a distra atenția de la problemele fundamentale legate atât de începuturile uniației, cât și de politica antiromânească pe care aceștia, precum și catolicii, o fac în România. Pe

⁵³ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania – încercare...*, p. 158.

⁵⁴ Ioan Lupaș, *Chestiunea Concordatului*, Sibiu, 1921, la Pr. Prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 173.

⁵⁵ TR, LXXXII (1934), nr. 48-49.

⁵⁶ De pildă, cu privire la Congresul FOR (probabil Frăția Ortodoxă Română), care a făcut „grave desvăluri cu privire la activitatea funestă a catolicismului din România”. Agenții acestuia, ca și uniții, nu vin cu nici un fel de răspuns, ci aduc fel de fel de acuzații ortodoxiei, fără temeii. Între altele, ei arată că Biserica Ortodoxă nu se ocupă cu probleme religioase mai înalte, ci numai cu uniația (cf. Pr. Prof. D. Stăniloae, *Uniația națională*, p. 2.)

⁵⁷ *Ibidem*.

parcursul a două pagini, Părintele Stăniloae demonstrează perfidia catolicismului care s-a folosit de tot felul de mijloace pentru a-și atinge scopul⁵⁸.

2. Căile uniției⁵⁹

În acest articol, Părintele Stăniloae demonstrează relele intenții atât ale iezuiților cât și ale uniților, și citează dintr-o predică ținută de episcopul unit Frențiu la serbarea bisericii din Oradea, în care acesta, vorbind despre Biserica Ortodoxă și unită spunea că: „... nu sunt opuse, ci paralele, care dacă vor rămâne paralele, niciodată nu ne vom putea ciocni, ci întrecându-ne în dragoste și progresând în virtuți ne vom întâlni în dragostea lui Hristos”⁶⁰. După acest cuvânt rostit în duh creștin, același, numai după două zile, a răspândit „în mii de exemplare o rugăciune pe care s-o rostească tot poporul unit pentru întoarcerea la papa a fraților ortodocși, căzuți în stăpânirea diavolului”⁶¹. Mai departe, Părintele Stăniloae pomeneste „despre zelul ce-l depun ordinele călugărești catolice în satele Bihariei pentru introducerea cultului inimii lui Iisus, a indulgențelor, a concepției imaculate și a altor inovații catolice”, demonstrând astfel intențiile adevărate ale iezuiților față de Biserica Ortodoxă, în general, și față de cea unită, în special. În partea finală a articolului, autorul se referă la interviurile apărute în timpul acela în ziarul „Curentul”, un ziar cu simpatie vădită pentru catolicism, în care, între altele, se spune că „uniția nu vrea să se latinizeze, nu vrea să introducă cultul inimii lui Iisus și a imaculatei concepții”, declarație considerată de Părintele Stăniloae vădit ipocrită. De asemenea, Părintele Stăniloae răspunde și la declarația uniților potrivit căreia „uniția dorește să se încadreze în comunitatea românească, cu o singură condiție: ca tot poporul românesc să primească unirea cu Roma”. La această declarație, Părintele Stăniloae răspunde simplu: „Dacă dorința de unificare a neamului este ceea ce-l face pe autorul aceluia interviu să propună o cale de împăcare, nu e mai firesc și mai ușor ca să vină cei puțini la cei mulți?”⁶². Și demonstrează Părintele Stăniloae că motivul propunerilor nu este de ordin național, ci „cel sectar catolic”. Cu ajutorul recunoașterii papei, „ulterior agenții papalității introduc toate dogmele și riturile catolice, cum se întâmplă și azi cu uniția”⁶³.

⁵⁸ Este vorba mai cu seamă de Dl Valer Pop, Ministru de Justiție, care „în scurtă vreme, după tratative secrete cu reprezentanții statului catolic, încheie cu ei un acord prin care le cedează tot-tot” (cf. *ibidem*). Părintele Stăniloae demonstrează, cu cartea domnului Onisifor Ghibu, jocul politic (murdar) făcut de catolici.

⁵⁹ TR, LXXXII (1934), nr. 52.

⁶⁰ Frențiu, *Predică la serbarea bisericii ortodoxe din Oradea*, în „Vestitorul”, din 1 Decembrie 1934 la Pr. D. Stăniloae, *Căile uniției...*, p. 1.

⁶¹ Conținutul rugăciunii este: „Dacă frații noștri sunt azi depărtați de părintele obștesc, se datorește lucrării dușmanului. De aceea, Tu (Fecioară Preacurată) dă-i pe față cursele, dezarmează-i cetele, pentru ca ei să vadă că nu este cu putință mântuirea în afară de unirea cu urmașul Sf. Petru, Papa de la Roma” (cf. *ibidem*).

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

3. Metoda uniată: minciuna și injuria personală⁶⁴

În acest articol, Părintele Stăniloae combate cu temeinice argumente teza uniților potrivit căreia la 4 septembrie 1700 „s-au unit cu Roma 54 protopopi, cu 1582 preoți și cu 200.000 de suflete românești”, act care deja „a fost dovedit de mult ca fals de istoricii serioși”⁶⁵. În combaterea tezei unite, Părintele Stăniloae face uz de unele informații care provin chiar din sânul acestora, de pildă Gheorghe Șincai⁶⁶, și de argumente logice. De exemplu, așa cum remarca Părintele Stăniloae, „grosolănia falsului se vede și din aceea că între cei iscăliți e prezentat și protopopul Brașovului cu 25 de preoți... Ori se știe că din ținutul Brașovului n-a primit nimeni unirea”⁶⁷.

4. Iezuiții, dascălii uniației⁶⁸

În acest articol, Părintele Stăniloae combate atitudinea plină de dușmănie și răutate a uniților care pun pe seama ortodocșilor „observațiile mai puțin favorabile făcute de anumiți călători străini prin țările românești cu privire la ierarhia ortodoxă, înainte de unirea de la 1700. Ar vrea chipurile să arate că unirea a adus o adevărată mântuire pentru neamul nostru”⁶⁹. Răspunsul pe care-l dă autorul este că puține popoare au o viață „atât de bogată în virtuți excepționale pe care a avut-o poporul nostru în trecutul lui, viață plină de ordine și puritate morală, viață sobră și plină de sentimente de duioșie pentru semeni și pentru dobitoace, viață de cinste și omenie; și aceasta sub cele mai grele și nestatornice vremuri, sub războaie, bejenii și asuprirea neîntreruptă”⁷⁰. În replică, Părintele Stăniloae prezintă o serie de mărturii „despre viața morală a catolicismului în țările apusene, acolo unde nu erau năcazurile de la noi” și redă „caracterizările câtorva papi – șefii infailibili ai catolicismului – făcute de un istoric bun catolic, al cărui manual e normativ pentru facultățile de teologie din Germania”⁷¹. În partea a doua, și ultimă a articolului,

⁶⁴ TR, LXXXII (1934), nr. 53.

⁶⁵ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Metoda uniată...*, p. 1. Părintele Stăniloae arată că cifrele avansate pentru românii care au acceptat uniația este exagerată, acest lucru recunoscându-l chiar și Dl Cepariu, care vorbind mai întâi de 200.000 de familii, a fost nevoit să recunoască, pe baza statisticilor contemporane, „că nu erau cu totul în Ardeal mai mult ca vreo 120.000 familii române”.

⁶⁶ Șincai, cu referire la acest document a făcut următoarea afirmație: „Pe hârtia, ce se ține în arhivul vlădicei Făgărașului, de pe care s-a luat această scrisoare *nu sunt iscăliți metropolitul Atanasie și protopopii cu preoții de sub dânsii*, ci dintr-un protocol de sub același Atanasie se vede, că pe timpul acela aceștia au fost protopopi preste atâția preoți, câți se însamnă după dânsii” (cf. G. Popoviciu, *Uniunea Românilor din Transilvania*, Lugoj, 1901, p. 136 la Pr. Dumitru Stăniloae, *Metoda...*).

⁶⁷ *Ibidem*. Silviu Dragomir în lucrarea sa *Istoria desrobirii religioase*, vol. I, p. 13-19, a dovedit că preoțimea din țara Bârsei și țara Oltului în întregime n-au primit unirea.

⁶⁸ TR, LXXXIII (1935), nr. 6.

⁶⁹ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Iezuiții...*, p. 1.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Este vorba de istoricul catolic Alos Knoepfler care, în lucrarea sa *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Fr. I. Br., 1928, se referă la viața câtorva papi începând cu Sixt al IV-lea continuând cu Inocențiu al VIII-lea și Alexandru al VI-lea Borgia. Apoi citează doar câteva cuvinte „despre starea morală a poporului înainte de apariția lui Luther” (cf. *ibidem*).

Părintele Stăniloae revine la istoricul iezuit Nilles, cel care a publicat unele documente cu privire la apariția uniției, arătând că „Nilles nu aduce absolut nimic pentru răsturnarea argumentelor zdrobitoare ale lui Densușianu și Crișan” care demonstraseră că actul din 4 septembrie 1700, de care iezuiții făceau mare caz, n-a existat. În plus, cei doi „au fost primii istorici care au descoperit actul original al unirii din 7 octombrie 1698. Până atunci nu se cunoștea decât traducerea românească după traducerea falsă pe care a făcut-o Baranyi după acel act”⁷². În continuare, Părintele Stăniloae citează conținutul manifestului de unire în limba română, care nu conține nimic despre acceptarea învățaturii catolice, și arată cum a tradus iezuitul Baranyi textul în limba latină „vârând în mijlocul acestui text cele 4 puncte și toate credințele Romei”. Concluzia istoricului Ioan Crișan este că „protopopii n-au acceptat decât ce le cerea împăratul Leopold prin Diploma sa din 14 aprilie 1698: *legătura cu pontificele roman, fără nici o schimbare în cele ale credinței*”⁷³. Bineînțeles că de fiecare dată, acolo unde există textul în original, în limba latină, Părintele Stăniloae îl redă, pentru că așa este științific și pentru a avea astfel mai multă credibilitate.

5. *Papagalii iezuiților*⁷⁴

În acest articol, bine documentat, Părintele Stăniloae răspunde unor provocări sistematice începute cu mai mult timp în urmă de către un oarecare Cepariu, mare apărător al uniatismului. După ce Părintele Stăniloae revine la ideea pe care o prezentase în numerele anterioare ale „Telegrafului Român”, anume că Nilles „e un personaj care nu merită nici o credință”⁷⁵, „un mare mistificator”, care a căutat „fără scrupule” și în mod „calomniator” să prezinte uniatismul în favoarea iezuiților, în articolul de față răspunde la o „acuză”, anume că un oarecare Crișan a tradus greșit în latinește un cuvânt din textul românesc al manifestului din 7 octombrie 1698. Este vorba de cuvântul „obicei” din „prima anexă” a textului în limba română de pe prima pagină. Textul acestei anexe este: „Însă într-acesta chip ne unim și ne mărturisim a fi mădularele sfintei noastre catolicești Biserici a Romei, cum pre noi și rămășițele noastre din *obiceiul Bisericii noastre* a Răsăritului să nu ne clinească. Ci toate ceremoniile, sărbătorile, posturile cum până acum așa și de acum înainte să fim slobodzi a le ține după cărindariul vechiu etc.”.

Părintele Stăniloae arată că atât această anexă, cât și cea de-a doua, textul alcătuit de mitropolitul Atanasie Anghel de pe pagina a cincea, n-au fost „traduse în latinește, pentru că ele vorbesc de restricțiile și limitele unirii, și iezuiților nu le convenea. Apoi, ceea ce este important de remarcat este faptul că Ioan Crișan, atacat de Cepariu, a publicat „pentru publicul străin” o traducere latinească a celor două anexe, punând pe o coloană paralelă și textul românesc. Crișan a tradus cuvântul „obicei” în latinește prin *fides* (credință), ceea ce a provocat reacția lui Nilles, care l-a acuzat de fals.

⁷² *Ibidem*, p. 2.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ TR, LXXXIII (1935), nr. 11.

⁷⁵ Acest Nilles, iezuit, a publicat o parte din documentele referitoare la uniția din Transilvania, susținând autenticitatea lor, mai cu seamă a actului din 5 septembrie 1700, act care, de fapt, nu a existat.

Părintele Stăniloae demonstrează sistematic și argumentat că istoricul Crișan n-a făcut nici un fals, deoarece el a *propus* doar traducerea termenului „obicei” în această formă. Mai mult, el nu poate fi suspectat de răutate, de vreme ce a publicat textul pe două coloane, comparativ. Apoi, cu argumente foarte solide, demonstrează că acesta este înțelesul cel mai adecvat al termenului de obicei, și nu de rit cum propunea Nilles, care a folosit pentru traducerea aceluiași termen un dicționar român-francez. Părintele Stăniloae arată că termenul de obicei „la singular, folosit nu pentru un singur act, pentru o anumită manifestare, ci în sens de totalitate pentru un anumit domeniu, cum e cel religios, are un înțeles mai adânc decât manifestările pur externe, rituale, referindu-se și la modul de a fi (de-a simți, de-a gândi) la structura vieții tale”⁷⁶. Însă Părintele Stăniloae aduce un argument chiar din textul aceluiași manifest: „și așa ne unim acei ce-s scriși mai sus cum *toată legea noastră*, slujba Besericei, liturgia și posturile și darul nostru să stea pe loc etc.”⁷⁷. Acest adaos, spune Părintele Stăniloae, „a avut scopul să precizeze și mai bine cum înțelegeau unirea Atanasie și protopopii în acea adunare. *Toată legea noastră* nu poate să însemneze *ritus*, pentru că *ritus* însemnează *slujba* care urmează”. Mai departe, același autor arată că „poporul nostru când zice *legea românească* zice *tot* ce se cuprinde în sfera religioasă. Când zice «nu vreau să-mi las legea», nu înțelege numai: nu vreau să-mi las ritul, ci religia ortodoxă în întregime”⁷⁸. Părintele Stăniloae aduce și alte argumente în susținerea afirmației sale⁷⁹, concluzionând că „poporul și la 1700 a înțeles prin *lege*, credința lui”.

6. Pentru o mai strânsă unitate spirituală⁸⁰

Este vorba de îndemnul pe care Părintele Stăniloae, în calitate de director al „Telegrafului Român”, l-a făcut tuturor preoților din Ardeal de a se abona la acest ziar „nu pentru neînsemnate motive de ordin financiar, ci pentru restabilirea unei mai vii circulații de idei și de simțiri în cuprinsul organismului spiritual care este mitropolia noastră”⁸¹.

7. Ni se înstreinează o parte din neam!⁸²

În acest articol, Părintele Stăniloae abordează aspecte ale uniției, ca urmare a unor predici ținute de mitropolitul unit Alexandru Nicolescu. Cea dintâi cuvântare a fost cea ținută la inaugurarea colegiului unit din Roma, când a afirmat: „Îndată ce Transilvania ajunge în 1691 sub stăpânirea casei imperiale de Austria,

⁷⁶ D. Stăniloae, *Papagalii...*, p. 1.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ El arată că și după înfăptuirea uniției, cei care au îmbrățișat unirea cu Roma, vorbind de credința lor, înțelegeau prin aceasta „*religia lor* pe care o au din vechime..., vorbeau încă de vechea religie ortodoxă, *ca de-a lor*, dovadă că prin unire n-o părăsiseră”. Este vorba de scrisoarea pe care protopopii uniți din districtele din sudul Mureșului, adunați la Daia în septembrie 1747, au adresat-o episcopului Inocențiu Klein (cf. *ibidem*).

⁸⁰ TR, LXXXV (1937), nr. 2.

⁸¹ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Pentru o mai strânsă...*, p. 1.

⁸² TR, LXXXV (1937), nr. 22.

începuseră încercările de reunire a românilor cu Roma. Începutul îl făcuse împăratul Leopold I, care în 23 august publică un decret în baza căruia toți preoții care se vor uni, cu Biserica Romei, se vor bucura de toate drepturile și privilegiile clerului catolic de rit latin⁸³. La această afirmație, Părintele Stăniloae răspunde: „Așadar începutul l-au făcut românii, dar... totuși l-a făcut... apostolul Leopold I cu... predica privilegiilor. La începutul... convertirii nu stă deci cuvântul, ci privilegiile”. După alte răspunsuri, același autor concluzionează: „La baza uniției nu stă nici o convertire. Uniția din toată lumea e cea mai comică, mai tristă și mai parodiantă formă de creștinism: e născută la un târg (ca de vite), e singura formă de creștinism care n-are la origine o mișcare de convertire. I-am putea da chiar o definiție: uniția e acea formă unică de creștinism care s-a născut printr-un târg. Uniții sunt acei creștini care au la temelia acestei forme de credințe a lor, vânzarea a ceva spiritual pentru ceva material. Uniția e cea mai coborâtă formă de creștinism; e o profanare a creștinismului”⁸⁴.

În partea a doua a articolului, autorul se referă atât la colectele inițiate de Biserica unită în vederea edificării unui cămin studentesc, fără a preciza că e vorba de studenții uniți, cât și la inaugurarea colegiului unit de la Roma, unde urmau să studieze mulți tineri români. În finalul articolului, Părintele Stăniloae arată că acest lucru nu este firesc, deoarece se va produce o „ruptură definitivă între acești înstrăinați cu limbă păsărească și popor”. Pentru ca argumentul său să aibă mai multă greutate, aduce un exemplu din vest: „știm că statul german încă prin 1924 limitase precis numărul tinerilor germani care au să studieze la Roma, pentru că nu voia să se pomenească cu o preoțime străină de aspirațiile poporului și atârătoare cu tot sufletul ei exclusiv de voința și de poruncile Vaticanului”⁸⁵.

Momentul 1948 – revenirea uniților la Ortodoxie

Este foarte firesc ca Părintele Stăniloae să se refere în lucrările sale despre uniaticism și la acest fericit eveniment din istoria Bisericii: revenirea la Ortodoxie a uniților și refacerea unității bisericești. Dar pentru că majoritatea covârșitoare a lucrărilor sale pe această temă au fost scrise până în 1989, când a avut loc reînființarea Bisericii unite, el vorbește de „încetarea definitivă a unei divizări religioase formale a poporului român”⁸⁶.

Părintele Stăniloae arată rolul important pe care l-a jucat în revenirea uniților mitropolitul Nicolae Bălan (1920-1955), prin „chemarea” din 15 mai 1948, de pe Câmpia Libertății din Blaj, și patriarhul Justinian (1948-1977), prin „chemarea” din 6 iunie 1948, cu prilejul instalării sale.

⁸³ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Ni se înstreinează...*, p. 1.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁸⁶ Acesta reprezintă titlul unui capitol din lucrarea fundamentală a Părintelui Stăniloae *Uniaticismul din Transilvania – încercare de dezmembrare a poporului român*, în care abordează problema uniției într-o manieră științifică, bine documentată și, pe cât posibil, completă.

Părintele Stăniloae și uniatișmul, după 1989

Singurul articol referitor la acest subiect, care l-a preocupat atât de mult în tinerețe, a fost „Apel la unitate”, publicat în periodicul Patriarhiei, „Vestitorul ortodoxiei românești”⁸⁷, aflat la începuturile sale. În acest scurt articol, după cum o spune și titlul, face un îndemn la unitate, arătând că „este o datorie pentru noi să menținem puterea unității, afirmată și regăsită cu atâtea jertfe”. El condamnă atitudinea „unor frați de-ai noștri, foști greco-catolici de a se desparte iarăși pe planul vieții bisericești, de marea majoritate a poporului nostru”. La argumentul invocat de ei că greco-catolicii ucraineni au revenit, despărțindu-se de Biserica rusă, Părintele Stăniloae le atrage atenția că aceia sunt „un popor deosebit de poporul rus, pe când frații noștri greco-catolici sunt din același popor român”. Iar la argumentul aceluiași, cum că Biserica Greco-Catolică a fost adusă la unitatea cu Biserica strămoșească printr-un act de autoritate exterioară, le răspunde că acei credincioși, greco-catolici „n-au trăit nici o schimbare, revenind la sânul Bisericii noastre strămoșești, căci avem aceleași sărbători, aceiași sfinți, aceeași liturghie. De aceea – afirmă autorul – nici nu s-a realizat această reunificare ca ceva contra vieții spirituale a Bisericii”.

În continuarea articolului, Părintele Stăniloae arată că strămoșii greco-catolicilor au fost ruși de Biserica Ortodoxă „printr-o mare teroare din partea puterii străine a Habsburgilor, teroare care s-a arătat în zecile de mii de martiri ai românilor care n-au vrut să se supună unei oști străine”. În fine, nici din punctul de vedere al ecumenismului nu este „potrivită” această dezbinare, acum când „Bisericile străine fac eforturi de a se reunifica”.

După ce subliniază că „singurul lucru care i-ar distanța pe frații foști greco-catolici de Biserica românească de totdeauna este recunoașterea primatului papal de jurisdicție universală”, recomandă, dacă nu este posibilă rămânerea în unitatea Bisericii, „e bine să se amâne problema dezbinării noastre românești, cel puțin până se va ajunge la deplinul consens între cele două Biserici, pe această temă”.

În concluzie, putem afirma cu tărie că marele teolog dogmatist Părintele Profesor Academician Dumitru Stăniloae a fost și un mare istoric, fiind preocupat în mod constant de istoria Bisericii noastre și de unitatea ei, având o contribuție însemnată în acest sens.

---

⁸⁷ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Apel la unitate*, în „Vestitorul Ortodoxiei românești”, anul II, nr. 2, p. 1.

The uniatism in the vision of Father Professor Academician Dumitru Staniloae

The study 'The uniatism in the vision of Father Professor Academician Dumitru Staniloae' written by Fr. Lect. Dr. Ion Vicovan is a historical analysis on the involvement of Father Dumitru Staniloae in the problem of uniatism and generally in the Orthodox attitude concerning ecclesiology. After a list of the main articles and studies on this topic, the author presents the theological thought of Father Staniloae about the uniatism 'the triple oppression' against the Orthodox Church in Romania. Being born out of violence and not through belief, the uniatism is a pseudo-religion, an 'artificial creation', a 'hybrid compromise' – as the great historian Nicolae Iorga states.

The 'triple oppression' of this tentative of stealing people and churches is:

- a social and economic oppression – through the secular power imposing hard duties*
- an administrative-military oppression of the Habsburg Empire*
- the Jesuit oppression through hidden and false theology*

The study continues with a short history about the origin of the concept of 'uniatism' through the words of Father Dumitru Staniloae. The consequences of this false union are shown and the situation for the remaining faithful Orthodox Christians. Also, the consequences for the uniate Christians with Rome are analysed and the conflict between the leaders of the School of Transylvania (Ardelean School) and the uniate clergy. In addition, Father Dumitru Staniloae writes about the struggle of the Greek-catholic leaders for independence and for the origins of their faith. The process of extension of the Catholic dogma into the uniate Church is presented, and also some answers of Father Dumitru Staniloae to the Greek-Catholic attacks up to 1948. The study concludes with the great moment of coming back of the Greek-Catholics into the Orthodox Church in 1948 and some considerations of Father Dumitru Staniloae about this problem after 1989.